

הסוגיא השלושים ואחת – מחזירין ציר (קב ע"ב-15)

משנה

מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה.
והעליון – כאן וכאן אסור.
ר' יהודה אומ': העליון במקדש והתחתון במדינה.

תלמוד

מחזירין ציר התחתון במקדש;

ת"ר:

[1] ציר דלת, שירה, תיבה ומגדל:

במקדש: מחזירין;

במדינה: דוחקין.

5

[2] העליון: כאן וכאן לא יחזיר, גזירה שמא יתקע,

ואם תקע – חייב חטאת.

[3] של בור ושל דות ושל יציע – לא יחזיר;

ואם החזיר – חייב חטאת.

חילופי הנוסחאות

[8] **של בור ושל דות ושל יציע** בקטע כריכה²²² הקריאה קשה. ברם בין סוגי הבורות בכתב יד זה מופיע גם "שיח", ופשוט שהוא באשגרא מלשונות אחרים בספרות התלמודית המונים גם סוג זה בכלל הבורות.

מסורת התלמוד

[2-9] ת"ר... חטאת תוספתא ח יח (עמ' 137). [6] **שמא יתקע שבת קכב ע"ב**, קלח ע"ב.

רש"י

מחזירין ציר התחתון של דלת חלון, שידה, ושל תיבה ושל מגדל, שפתחיהן מצדיהן, דציר התחתון, כל זמן שלא יצא העליון נוח להחזירו ואין כאן בנין. **אבל לא במדינה** גזירה שמא יתקע בגרזן ובמקבות, דהויא מלאכה. **והעליון כאן וכאן אסור** דכיון שיצא עליון, כולו נופל והוי כבונה, וקסבר: יש בנין בכלים, ומלאכה לא התיירו במקדש.

במקדש מחזירין כגון שצריכין לו לדבר קרבן, כגון שהיה נתון שם מלח או לבונה או קטורת, ואין שבות במקדש. **ובמדינה דוחקין** אם לא יצא כולו מחור האסקופה אלא התחיל לישמט, דוחקין אותו בחור. דוחקין בלעז: אנפיינדייר"א. **והעליון כאן וכאן לא יחזיר** דהוי בונה ממש. **שמא יתקע** שמא יתקע ושמא יחזיקנו במקבות ובגרזן, דהויא מלאכה, ואתחתונה במדינה קאי, דאי אעליון קאי, ובמקדש, הויא ליה שבות. והך חזרה גזרה משום תקיעה. ואמאי מיתסר של בור ושל דות? דהוי בנין המחובר לקרקע, חשיב בנין כל דהו. **בור** בחפירה, דות בבנין על גבי קרקע, אישקדיינ"א.

פירוש הסוגיא

תקציר

סוגייתנו עוסקת בהיתר המשנה להחזיר 'ציר התחתון' במקדש ולא במדינה וכוללת בתוכה ברייתא בבבלי. ברייתא זו ניוונה משני מקורות ההלכה המקבילה בתוספתא ומהמשנה עצמה ומוסיפה עליהם בדרכה הבבלי.

מבוא

לעיל, במבוא לפירוש סוגיא כט, 'נגר הנגרר', קא ע"ב (עמ' 288), הצבענו על קיומה של סדרת משניות בפרקנו השנויות בדגם ייחודי ושבהן מושווה הדין ב'מדינה' לדין במקדש. כפי שהערנו שם, מסתבר שכל אחת מן ההלכות שבסדרה זו נוסחה מלכתחילה באופן עצמאי ללא תלות בדגם הספרותי הנ"ל ועורך המשנה הוא שקיבץ את המקורות השונים וניסח אותם מחדש. ננסה אפוא להצביע על המקור שממנו שאב עורך משנתנו.

תוספתא ח יח (עמ' 137)	משנה	ברייתא בבבלי
מחזירין ציר התחתון של דלת שידה תיבה ומגדל	מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה	ציר דלת שידה תיבה ומגדל במקדש מחזירין במדינה דוחקין
ואין מחזירין ציר העליון	והעליון כאן וכאן אסור	העליון כאן וכאן לא יחזיר גזירה שמא יתקע ואם תקע חייב חטאת
של בור של יציע של דות הרי זה לא יחזיר ואם החזיר חייב חטאת		של בור ושל דות ושל יציע לא יחזיר ואם החזיר חייב חטאת
ר' יהודה או' העליון במקדש והתחתון במדינה		

מהשוואת משנתנו למקבילתה שבתוספתא ח יח (עמ' 137) עולות שתי אפשרויות פרשניות מנוגדות. לפי אפשרות אחת, ההלכה שבתוספתא התייחסה ל'מדינה' והיא משקפת את גישתו של ר' יהודה כפי שהובאה במשנתנו, שמותר להחזיר 'ציר' התחתון. ואילו לפי האפשרות השנייה, התוספתא התייחסה למקדש, והיא כשיטת תנא קמא שבמשנה, שמחזירים ציר 'התחתון' דווקא במקדש. סבירותה של האפשרות הראשונה, שאותה העדיף ר"ש ליברמן,² נובעת מן העובדה שהתוספתא לא הזכירה 'מקדש' ומסתמא התייחסה ל'מדינה'. ברם דומה שטעם זה אינו חזק דיו, שהרי ההלכה הבאה בסמוך: 'נימת כנור שנפסקה קושרין אותה', ודאי

1 בעל הערוך (ערך צר, ז, עמ' 43 ואילך) כתב: "פי' ציר נוקבין הדלת וקובעין בו עץ חד כדי להכניסו בארץ (בארץ?) לחזור לכאן ולכאן, ואם יצא מן הדלת מחזירין אותו בשבת. ועיקרו שתי ידות (שמות כו), תרג': תרין צירין". פירוש זה מתאים לתיאורים המצטיירים מן הספרות הרומית, שבהם מדובר על שני מוטות שנקבעו בצדי הדלת בשני קטבים, העליון והתחתון. המקורות התנאיים המדברים על 'ציר עליון' ועל 'ציר תחתון' שניתן להחזירם מתאימים לתיאורים פשוטים אלו. גם הסברו של רש"י: "דציר התחתון, כל זמן שלא יצא העליון נוח להחזירו ... דכיון שיצא העליון כולו נופל", מתאים לתיאורים רגילים אלו. עם כל זאת חשוב לציין שבתקופה הרומית היו מצויים גם צירים משוכללים בהרבה הדומים לאלו המשמשים בתקופה המודרנית. ראו מילון סמית (ערך cardo); מילון עתיקות צרפתי (ערך cardo, עמ' 920-921).

2 ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 466. את האפשרות השנייה העלה ר' יעקב כהנא בפירושו לתוספתא, מרא דמתניתא, על אתר.

התייחסה למקדש אף שהדבר לא צוין.³ מדובר אפוא בשתי הלכות העוסקות במקדש, כשהאחרונה מלמדת על הראשונה.⁴ העדפת האפשרות השנייה מסתברת גם משום שההלכה שבתוספתא נשנתה בסתם, ללא ציון שמו של ר' יהודה.

אם נקבל את גישתו של ליברמן אפשר יהיה לתאר את סדר השתלשלות הדברים באופן הבא:⁵ בפני עורך משנתנו היתה הלכה מעין זו שבתוספתא, שיוחסה לר' יהודה. מתוך ניסוחו של ר' יהודה, המתיר להחזיר ציר תחתון ואוסר להחזיר ציר עליון, או אפילו מתוך מקור נוסף שלא הגיע לידנו, שחזר המעבד גישה מחמירה יותר החולקת על ר' יהודה וסוברת שאפילו ציר תחתון אין להחזיר. בהסכמה עם נתונים אלו ובנאמנות לדגם הספרותי שקבע בעל המשנה בפרקנו נוסחה עמדת תנא קמא של משנתנו כך: "מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה, והעליון – כאן וכאן אסור", ואילו גישתו של ר' יהודה נקבעה במתכונת הדומה לזו שבמשנה הקודמת: "ר' יהודה או: העליון במקדש והתחתון במדינה". אולם אם נקבל את הגישה הנגדית, שלפיה התוספתא התייחסה לצירים שבמקדש, יהיה עלינו לומר שעורך המשנה העתיק את ההלכה מהתוספתא וקבעה במתכונת הספרותית המצויה בפרקנו: "מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה, והעליון – כאן וכאן אסור". ואילו את גישתו של ר' יהודה, שהכיר כנראה ממקור אחר, קבע במתכונת הדומה לזו שבמשנה הקודמת: "ר' יהודה או: העליון במקדש והתחתון במדינה". ובכל אופן, בהתאם לדגם המתומצת והממצה שתואר במבוא לפירוש סוגיא כט השמיט עורך המשנה לא רק את סוג הציר שאליו התייחסה ההלכה (שידה, תיבה ומגדל)⁶ אלא גם את ההתייחסות לבור, יציע ודוּת.⁷ השמטה זו נבעה בין היתר מכך שהאיסור להחזיר את צירים של אלו הוא איסור חטאת⁸ ולפיכך אין אפשרות להתייחס אליו במשנה המדברת על איסורי שבות האסורים במדינה ומותרים במקדש.

- 3 עובדה זו מוכחת מעצם עיסוקה של ההלכה בנגינה בכינור המותרת דווקא במקדש. היא גם מתחזקת מן ההקבלה המצויה במשנה הבאה: "קושרים נימה במקדש אבל לא במדינה".
- 4 ליברמן, שם, כתב כנגד אפשרות זו: "ואעפ"י שבסיפא להלן אנו מוכרחים לפרש שבמקדש אכן קיימין, שאני 'כנור' שמוכח מתוכו שבכנור של מקדש עסיקין, מה שאין כן שידה תיבה ומגדל, שאין הכרח לפרש כן".
- 5 לכאורה ניתן היה להעריך שהמשנה היא המקור הראשוני והתוספתא משנית לה; שהיא מוסיפה מידע הלכתי על אודות צירים של "בור, יציע ודוּת", ובתוך כך, מפאת הצורך להבחין בין הצירים השונים אף מזהה את הציר שעל אודותיו דיברה משנתנו ("של דלת, שידה, תיבה ומגדל"). ברם מכיוון שמשנתנו נקבעה בדפוס ספרותי משוכלל מסתבר יותר שהיא אינה המקור ההלכתי הראשוני שניסח את ההלכה באופן עצמאי ללא תלות בדגם הספרותי המיוחד. מתקבל על הדעת שמקור זה מצוי בתוספתא שלפנינו ולכן עדיף, לדעתי, לתאר את ההתפתחות מן התוספתא אל המשנה.
- 6 בספרות התלמודית רגילים המונחים 'שידה', 'תיבה' ו'מגדל' לבוא כאחד (ראו לדוגמה: משנה שבת טז ה; בבא קמא ט ג). אולם כבר העיר טורסיני (מילון בן-יהודה, ערך שידה, עמ' 6906, הערה 1) שלא נתברר מה ההבדל ביניהם. חקר אטימולוגי של שמות אלו, אף הוא אינו מסוגל ליתן תשובה ברורה בעניין. כך לדוגמה, משמעה של המילה האכדית šidātu, שממנה גזורה ככל הנראה המילה שידה (ראו קאופמן, השפעות אכדיות, עמ' 12. האטימולוגיות שהוצעו על ידי קוהוט [ערוך השלם, ערך שְׁדָה, ח, עמ' לב] מן הערבית ומן היוונית^[1] אינן מתקבלות על הדעת). היא לפי מילון CAD (S/2, עמ' 402): a stand for a large vat, אבל ברור מהמקורות התלמודיים ששידה אינה stand! ובכל אופן מסתבר ששלושת המונחים מציינים מעין ארגזים או ארונות. וראו הדיון אצל קרויס, קדמוניות התלמוד א/ב, עמ' 51–56.
- 7 בספרות התלמודית רגילים זוג המונחים 'בור' ו'דוּת'/'חדות' (על החילוף 'דוּת'/'חדות' ראו דברי קוהוט בערוך השלם [ערוך דוּת, ג, עמ' 32; ערוך חדות, ג, עמ' 351] וליברמן, תוספתא כפשוטה, א, עמ' 470) לבוא כאחד, ראו לדוגמה משנה ראש השנה ג ז: "התוקיע לתוך הבור או לתוך החדות..."; כלים ה ו: "נתנו על פי הבור או על פי החדות...". שניהם, כך נראה, מציינים חפירה בקרקע, וההפרש ביניהם אינו מחזור כפי שמלמדות תמיהות רבינא ורב אשי בבבא בתרא סד ע"א: "היינו בור [ו]היינו דוּת!". ואף שלמילה 'יציע' מובנים שונים (ראו לדוגמה: מילון בן-יהודה, ערך יציע, עמ' 2121; ליברמן, תוספתא כפשוטה, י, עמ' 359), ברור שכאשר היא באה בחדא מחתא עם 'בור' ו'דוּת' משמעה זהה לאחרונות: חפירה בקרקע (אבל ראו ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, עמ' 474). כך לדוגמה מוכח מקריאת התוספתא בבא בתרא ג א (עמ' 138): "...לא את הבור ולא את השיח ולא את היציעין ולא את הדותיו ולא את המערין" [כ"י ערפורט]. וכך יש לפרש אף אצלנו. וראו עוד: ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 466; אליצור, הבור והבאר, עמ' 211.
- 8 רש"י (קב ע"ב ד"ה של בור ושל דוּת) פירש שמכיוון שצירי בור, דוּת ויציע מחוברים לקרקע, כל תיקון שלהם נחשב לבונה. אמנם בעל גאון עקב (קב ע"ב ד"ה ע"ב מתניתין, עמ' תא) התלבט מה דינו של ציר התחתון של בור וכדומה, שמא קביעת הברייתא התייחסה דווקא לציר העליון, וראו מה שכתב על כך ליברמן בתוספתא כפשוטה, שם.

הברייתא הבבלית

הברייתא הבבלית שבסוגייתנו ניזונה משני המקורות – התוספתא והמשנה. הבבא הראשונה בברייתא זו: "ציר דלת, שידה, תיבה ומגדל: במקדש – מחזירין; במדינה – דוחקין", מציגה ניסוח מחדש של ההלכה שבתוספתא ("מחזירין ציר התחתון של דלת, שידה, תיבה ומגדל") המבוסס על החילוק בין 'מקדש' ל'מדינה' שנזכר במשנתנו.⁹ הצעת הברייתא, שבמדינה ניתן לדחוק (ציר תחתון), נאמרה ודאי לרווחא דמילתא ואינה שונה באופן מהותי מפסק התוספתא האוסר להחזיר ציר זה. חידוש נוסף בנוסח הברייתא לעומת המצוי בתוספתא הוא ההסבר לאיסור הגורף להחזיר ציר עליון: "גזירה שמא יתקע",¹⁰ ואם תקע חייב חטאת". הסבר זה ודאי נאמר בהתאם למסורת הבבלי במקומות רבים להסביר איסורים מטעם גזרה שמא יעשה מלאכה שיש בה חיוב חטאת. הניגוד לאמור בבבא האחרונה, אשר בה מכון חיוב החטאת כלפי עצם פעולת ההחזרה ("ואם החזיר") ולא כנגד פעולה שאינה מהותית למעשה ההחזרה ('ואם תקע'), בולט.

9 השו" דבריו של גולדברג (עמ' 305, הערה 46): "ברייתא זו היא כעין עיבוד של התוספתא פ"ח(יא) ה"ח, אלא שהתוספתא שונה אליבא דר' יהודה והברייתא בבבלי שונה אליבא דתנא קמא".

10 רש"י (קב ע"ב ד"ה שמא יתקע) פירש: "שמא יחזיקנו (כן הוא בכתבי היד מינכן ופאריס, אולם ברש"י שבספר הנר ובפירוש רבינו חננאל בן שמואל [קב ע"ב, עמ' תקצט]: "יהדקנו") במקבות ובגרזן, דהויא מלאכה". ואולם רבינו חננאל (קב ע"ב ד"ה מתני', עמ' רכג) כתב: "שמא יתקע בה מסמר", וכן מופיע בפירוש המשנה לרמב"ם (עמ' צח), המשתמש בפועל הערבי 'יסמרה', שמשמעו למסמר. כמו כן נחלקו הראשונים בשאלה אם החשש 'שמא יתקע' מתייחס דווקא לציר העליון או גם לתחתון, לדעת רש"י (קב ע"ב ד"ה שמא), החשש מתייחס דווקא לציר התחתון אבל בעליון חל איסור בונה ואין צורך בגזרה, ואילו ר"י (תוספות [קב ע"ב ד"ה והעליון]); רבינו פרץ [קב ע"ב ד"ה גזירה שמא יתקע, עמ' שז] ועוד טען שהחשש מתייחס גם לציר העליון והחמירו בו אפילו במקדש משום שהוא מן השבותים של התירו במקדש.